

9. P.A. Stolypin, trip to Siberia and the Volga region: Note P.A. Stolypin and A.V. Krivoshein. – St. Petersburg: type. A.S. Suvorina, 1911. – 170 p.
10. RSHA, F. 1276, Op. 7, Spr. 319.
11. Siberian resettlement. Documents and materials. – Novosibirsk: Novosibirsk State University. – 2003. – 198 p.
12. Tyukavkin V.G. Great Russian peasantry and the Stolypin agrarian reform / V.G. Tyukavkin. – М.: The monuments of historical thought. – 2001. – 304 p.

Zaporozets A. O. PhD student of Department of intellectual property and civil disciplines, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: nospiratus@meta.ua

KRIVOSHEIN AND RESETTLEMENT PROCESSES IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE EARLY XX CENTURY

Abstract. *The beginning of the 20th century became critical in the history of modern Russia. The crash of autocracy, Bolshevik's arrival to the power, World War I and a range of other upheavals which happened to the country. A lot of contemporary explorers try to find out the reasons that caused the throwing down of the tsarism, and the majority of them singles out the problem of solution of agrarian problem in which the primary mass of population was interested (74% formed peasantry). That is why the research and the rethinking of agrarian changes of the beginning of the 20th century is quite topical nowadays.*

In this article the main aspects of O. Kryvoshein's activity aimed at resolving the resettlement processes in the Russian Empire at the beginning of the twentieth century on the basis of data source are revealed. There is no doubt that he played a key role in the development and implementation of Stolypin's agrarian reform.

O. Kryvoshein was directly involved in developing the legislative framework for large-scale resettlement of peasants from European Russia to Western and Eastern Siberia and the Far East. The authorities tried to allay social tension in the society that was largely caused by the crisis of agrarian relations in the state at the expense of the development of new territories. On the other hand the realization of the reform included the creation of a new class of peasant farmers who would support the existing regime with the help of the state.

The author examines in detail the procedure of resettlement of the peasantry in the Russian Empire at the beginning of the twentieth century, conditionally dividing it into two stages: the first – preparation and moving of settlers; the second – the process of internal differentiation of allocated land.

In the article special place is given to the analysis of the Peasant's Land Bank and its role in resettlement process. The author of the article analyses advantages and disadvantages of A. Krivoshein's activities and draws reader's attention to disputable issues of the realization of land management works.

Key words: *O. Kryvoshein, Stolypin's resettlement reform, community, delimitation.*

*Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016*

УДК 94(470+571) «1915/1917»:061

Галина Борисівна Ковальська
аспірантка кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин
Черкаського національного
університету імені Богдана
Хмельницького
e-mail: alyakova9@gmail.com

СТВОРЕННЯ І РОБОТА СОЛДАТСЬКИХ ЛАВОК (КРАМНИЦЬ) ВСЕРОСІЙСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СОЮЗУ В 1915 – 1917 РР.

У статті розглянуто діяльність такої загальноросійської організації гуманітарного спрямування, як Всеросійський земський союз щодо створення і роботи солдатських лавок у 1915 – 1917 рр. Основну увагу приділено процесу формування, функціонування цих об'єктів та проаналізовано головні чинники, які вплинули на їхнє створення.

Ключові слова: *Всеросійський земський союз, солдатські лавки, допомога військовим, Західний фронт, Північний фронт.*

Після відступу від Варшави в 1915 р., російська армія спочатку перебувала в продовольчому відношенні в дуже несприятливих умовах. Транспорт ще не був налагоджений, а залізничний рух не міг впоратися з перевезеннями найнеобхідніших продуктів: хліба, борошна, цукру. Тим часом солдат потребував таких необхідних і звичних предметів, як-от: махорка, сірники, цигарки, поштовий папір тощо. Крім цього, потрібне було й різноманітне харчування: ковбаса, білий хліб, консерви. Не отримуючи цих продуктів і промислових товарів ні від інтендантства, ні зі своїх полкових крамниць, солдати змушені були купувати їх у приватних осіб, тим самим підвищуючи ціни, і без того високі в зоні фронту.

Створення та діяльність торгових об'єктів у зоні фронту знайшли відображення в науковому доробку російських істориків К. Є. Баженової [1] та В. Ф. Абрамова [2]. У публікації білоруського дослідника В. Василенка вивчено роботу Всеросійського земського союзу в білоруських губерніях на Західному фронті в 1915 – 1917 рр., зокрема приділено увагу установам союзу, серед яких згадані й солдатські лавки [3]. В українській історіографії окремі аспекти цієї теми розглянуто в узагальнювальній монографії О. П. Реєнта і О. В. Сердюка [4], у працях О. М. Доніка [5] та Н. І. Загребельної [6].

Мета статті – проаналізувати створення та діяльність солдатських лавок Всеросійського земського союзу та з'ясувати їхню роль на фронті.

Враховуючи потреби армії щодо різних продуктів харчування, окрім продовольчого пайка, Всеросійський земський союз (ВЗС) вважав за потрібне організацію солдатських лавок на фронті [7, 77]. Поряд із задоволенням потреб воїнів і осіб, що працювали на оборону, торгові об'єкти Земського союзу сприяли боротьбі з дорожнечею, оскільки ціни на різні продукти в зоні фронту зростали з неймовірною швидкістю. З появою солдатських лавок, що давали солдатам можливість обходитись без послуг приватних торговців, останні змушені були піти на зниження цін [8, 11]. Необхідність постачання різними продуктами і промисловими товарами додатково до казенного пайка визнавало також командування. До початку 1916 р. до Комітету Західного фронту Всеросійського земського союзу (Комітет ЗФ ВЗС) надійшло до 124 вимог від військових частин із проханнями про відкриття лавок [7, 77]. Відношення до цих об'єктів Земського союзу з боку військової влади було доброзичливим. Так, у рапорті командира одного з армійських корпусів від 21 грудня 1916 р., оцінено їхню роботу так: «Стверджую, що солдатські лавки Всеросійського земського союзу, які працюють у розташуванні частин, установ і закладів ввіреного мені корпусу, постійно і безперервно забезпечують частини корпусу предметами першої необхідності, чим надають великі послуги всім військовим крамницям. Бажана постійна і безперервна робота зазначених вище солдатських лавок Союзу і на майбутнє» [9, 5].

На початку листопада 1915 р. Комітет Західного фронту запросив 4 старших інструкторів Московського союзу споживчих товариств для організації лавок. Упродовж трьох днів було складено план і кошторис Лавкової організації. Метою її діяльності стало постачання солдатів на фронті продуктами першої необхідності, не прагнучи при цьому поживитися [7, 77].

5 листопада 1915 р. на кошти армійського управління була відкрита перша лавка. Її робота, забезпечена товарами зі складів ВЗС, показала організаторам лавкового відділу, наскільки солдати потребують білого хліба, ковбаси, сала, консервів, цукру, тютюну та інших продуктів і товарів.

9 листопада 1915 р. Управа Комітету ЗФ ВЗС умовно ухвалила кошторис щодо організації солдатських лавок, який був розрахований на 60 об'єктів у сумі 840 170 руб.: на заготівлю товарів протягом півтора місяця 720 000 руб. і на обладнання складів, лавок і придбання інвентарю 120 170 руб. [10, 66]. До затвердження кошторису Головним Комітетом ВЗС організатори лавкового відділу зосередилися на підготовчій роботі: обстеженні районів відкриття лавок і виробленні форм звітності та інструкцій [7, 78].

У січні 1916 р. Комітет ЗФ ВЗС попросив Головний Комітет ВЗС здійснити закупівлю товарів для солдатських лавок приблизно на 1 млн руб. З цього моменту лавковий відділ і розпочав свою діяльність [10, 67].

У січні 1916 р. був відкритий Центральний склад у Мінську, що розташовувався спочатку в орендованому фабричному приміщенні, а потім його перенесли в спеціально побудоване власне приміщення на товарній станції Мінськ Олександрівської залізниці. Центральний склад став розподільним для районних складів фронту [7, 80]. Так само в 1916 р. на Північному фронті відділ солдатських лавок ВЗС розпочав будівництво у Пскові великого приміщення для Центрального складу, який забезпечував солдатські лавки відповідним товаром [8, 11].

Лавкова організація Комітету ЗФ ВЗС була розділена на три основні структури: лавковий відділ – керівний центр, завдання якого – об'єднувати діяльність щодо організації солдатських лавок і заготовлювати для них товари; районні відділи, які керували організацією солдатських лавок на місцях; закупівельне бюро в Москві, що закуповувало товари для солдатських лавок.

На чолі кожної з цих установ були інструктори Московського союзу споживчих товариств. Районні відділи увійшли до армійських управлінь, через які ВЗС на Західному фронті вів роботу на місцях, і безпосередньо були пов'язані нерозривно з лавковим відділом Комітету фронту; останній постачав солдатські лавки товарами, наймаючи персонал, видаючи звітами окремих лавок і всіх районних установ цієї організації. Через нього в касу Комітету Західного фронту районні відділи здавали виручку солдатських лавок [10, 67].

Лавки Земського союзу зазвичай розташовували поблизу позицій (на відстані 5-12 верст) у халупах, сараях і землянках. Тилові об'єкти торгівлі розміщували при залізничних станціях і на етапах для прохідних ешелонів. Торгували вони в середньому 8-10 годин на добу, обслуговуючи сотні, а іноді й тисячі солдатів у день. Персонал лавки, котрий складався із завідувача, помічника і санітара, жив здебільшого при ній у похідних умовах. Середня денна виручка лавки становила 500-600 руб. Багато з них працювали під обстрілом ворожих зброя і аеропланів. Були випадки влучень снарядів [7, 80].

В організаційному відношенні лавки можна поділити на стаціонарні, розташовані у визначеному місці, і рухомі, тобто віз із товаром, що рухався за визначеним маршрутом від бази – лавкової комори – до споживача. У середньому обіг однієї лавки рухомого типу, як і загальна сума виручки, був меншим ніж у стаціонарних через значні втрати часу на роз'їзди і обмеженість доступного для них запасу товарів [11, 80].

До кінця січня 1916 р. на Західному фронті було 18 лавок [7, 80], на Південно-Західному 1, на Північному 16, але на Кавказькому жодної [12, 47].

17-го лютого головний начальник постачання Західного фронту для розвитку мережі солдатських лавок виділив 1 000 000 руб. Це дало можливість розпочати широку закупівлю товарів і планомірне відкриття лавок. До 1-го березня їх було вже 41, на 1-е травня – 53.

4-го липня 1916 р. головний начальник постачання Західного фронту знову виділив Комітету ЗФ ВЗС 1 000 000 руб., у зв'язку з чим до кінця червня лавок було 59, за вирахуванням 5, переданих Комітету Північного фронту внаслідок переміщення армії [7, 80]. На липень 1916 р. на Північному фронті було 55 лавок, на Південно-Західному – 23, на Кавказькому – 3 [12, 47].

На 1-е серпня на Західному фронті солдатських лавок уже нараховували 81, на 1-е вересня – 96, на 1-е червня 1917 р. – 142 [7, 80].

Зі збільшенням кількості лавок у них покращувався асортимент продуктів харчування та предметів першої необхідності. Поміж продуктів в асортименті були чай різних сортів, макарони, карамель, пряники, печиво, галети, шоколад, какао, згущене молоко, кава, консерви, сало, ковбаса і сіль. З необхідних товарів можна було придбати махорку, цигарки, папір розкурювальний, сірники, запальнички, свічки, різне мило, поштовий папір, конверти, ножі перочинні, голки, нитки, гудзики, шкарпетки, рукавиці та ліхтарі електричні [7, 82-83].

З весни 1917 р. у зв'язку з падінням діяльності наявних лавок і відкриттям нових військових крамниць з метою економії ресурсів і коштів лавковий відділ розпочав ліквідацію лавок Земського союзу і поступово перейшов на постачання військових крамниць зі складів. На 1-е вересня 1917 р. лавок залишилося всього 7 при районних складах. Кількість складів також скоротилася до 7.

Ще на початку діяльності Лавкова організація прийшла до висновку, що нестійкість товарного ринку буде гальмувати її роботу. На ринку не вистачало конвертів, тому ціни на них були високі, не вистачало бубликів, оскільки вони псувалися на шляху з місця виробництва в Мінську. Лавкову організацію не раз ставили в скрутне становище, оскільки не можливо було закупити великими партіями цигарки, сухарі, галети, а попит на них все зростав [7, 80–81].

Закупівельне бюро лавкового відділу часом вимушене було закуповувати товари, керуючись не кошторисними можливостями, а ринковими цінами. Це збіднювало асортимент, оскільки на закупівлю товару великими партіями не було коштів, а закупівлі малими партіями були не вигідні.

Така залежність Лавкової організації від ринку зумовлювала нерівномірне постачання в солдатські лавки необхідних товарів, стрибки цін на них, що змусило керівництво розпочати вироблення власними силами товарів першої необхідності: хліба, бубликів, сухарів, цигарок і конвертів.

Насамперед довелося подумати про випічку білого хліба, унаслідок чого 8 грудня 1915 р. у Мінську було відкрито першу пекарню. Велика потреба в житньому хлібі для харчових пунктів у Мінську змусила лавковий відділ взяти на себе випічку житнього хліба. У січні 1916 р. була організована випічка чорного хліба, також у січні були відкриті 2 бубличні і цигаркова майстерні [7, 81]. На Північному фронті бубличну майстерню було відкрито в Пскові 21 листопада 1916 р. [9, 4].

Поряд з організацією власних виробництв у Мінську, районні інструктори відкрили також кілька пекарень на фронті. Випечений білий хліб розвозили у фургонах у лавки, іноді він ще теплим потрапляв до солдатів в окопи.

Цигаркова майстерня, де спочатку працювало небагато робітників, поступово перетворилася на фабрику з кількістю робітників до 500, переважно з біженців, які осіли в Мінську. Набивку цигарок за весь час існування фабрики здійснювали ручним способом; у 1916 р. вироблено 182 726 000 шт. цигарок.

Організована лавковим відділом конвертна майстерня за час з 1 січня по 31 травня 1917 р. виробила 8 063 490 шт. конвертів [7, 81–82].

За завданням головнокомандувача арміями Західного фронту 1 березня 1917 р. відкрита військово-обмундирувальна майстерня, яка за 4 місяці свого існування виготовила для офіцерів 456 предметів обмундирування [7, 82].

Отже, солдатські лавки Всеросійського земського союзу були безпосередніми установами, які забезпечували солдатів різними продуктами і промисловими товарами. Їх асортимент був різноманітний: продукти харчування і предмети солдатського побуту. Наявність солдатських лавок на фронті значно знизила розцінки на товари приватних торговців. Борючись із дорожнечею предметів першої необхідності, Лавкова організація надавала допомогу не тільки солдатам, а й місцевому населенню. Через спекуляції на ринку Лавковій організації довелося створити низку власних підприємств. На жаль, несприятливі умови товарного ринку: відсутність вільної закупівлі і завезення борошна, тютюну та інших товарів для власних виробництв – змусили цю організацію розпочати ліквідацію солдатських лавок.

Список використаної літератури:

1. Баженова К. Е. Деятельность организаций Всероссийского земского союза и Всероссийского союза городов на Среднем Урале в годы Первой мировой войны (1914 – февраль 1917) : автореф. дис... канд. ист. наук : 07.00.02 / К. Е. Баженова. – Екатеринбург, 2010. – 23 с.
2. Абрамов В. Ф. Объединения российских земств / В. Ф. Абрамов // Земский феномен : политологический подход. – Саппоро : Slavic Research Center, Hokkaido University, 2001. – С. 100–143.
3. Василенко В. В. Производственная и ремонтно-строительная деятельность всероссийского земского союза и всероссийского союза городов на фронте и в тылу (1915 – 1917 гг.) / В. В. Василенко // Веснік Магілеўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. Сер. А, Гуманітарныя навукі (гісторыя, філасофія, філалогія). – 2015. – № 2 (46). – С. 53–61.

4. Реєнт О. Перша світова війна і Україна / О. Реєнт, О. Сердюк. – Київ : Генеза, 2004. – 473 с.
5. Донік О. М. Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності / О. М. Донік // Український історичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 22–37.
6. Загребельна Н. І. Громадські гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. І. Загребельна. – Київ, 2004. – 20 с.
7. Краткий обзор деятельности Всероссийского земского союза на Западном фронте 1915 – 1917 гг. – М., 1918. – 228 с.
8. Походные лавки // Известия Комитета Северного фронта Всероссийского земского союза. – 1916. – № 1. – С. 11.
9. О походных лавках Комитета Северного фронта Всероссийского земского союза // Известия Комитета Северного фронта Всероссийского земского союза. – 1917. – № 5. – С. 4–5.
10. Всероссийский земский союз. Комитет Юго-Западного фронта. Управление солдатских лавок. Совецание инспекторов и сотрудников (1916). Труды Совецания инспекторов и сотрудников Управления солдатских лавок (28–31 октября 1916 г.). – Киев, 1917. – 132 с.
11. Всероссийский земский союз. Комитет Северного фронта. Обзор деятельности Комитета Северного фронта Всероссийского земского союза. Вып. 2 : за первую треть 1916 года. Январь-апрель. – Псков, 1916. – 55 с.
12. Всероссийский земский союз. Главный комитет. Учреждения Всероссийского земского союза. Октябрь 1916 г. – М., 1917. – 66 с.

References

1. Bazhenova C. Activities of Russian Zemskiy Union organizations and Russian Union of cities on the Ural average during the World War I (1914 – February 1917): Abstract. Thesis ... cand. of hist. sciences: 07.00.02 / C. Bazhenova. – Ekaterinburg, 2010. – 23 p.
2. Abramov V. Russian Zemskiy Unions / V. Abramov // Zemskiy phenomenon: politological approach. – Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2001. – p. 100–143.
3. Vasilenko V. Productivity and repair-cladding activity of Russian Zemskiy Union and Russian Union of cities on front and in the rear (1915 – 1917) / V. Vasilenko // Vesnik Mahileŭskaha dzyarzhajnaŭna ŭniversiteta named after A. A. Kulyashova. Avg. A Humanitarian sciences (history, philosophy, philology). – 2015. – № 2 (46). – P. 53–61.
4. Reient A. First World War and Ukraine / A. Reient, A. Serdyuk. – Kyiv : Genesis, 2004. – 473 p.
5. Donik A. Russian Zemskiy Union in Ukraine: structure, trends and results of operations / A. Donik // Ukrainian historical journal. – 2014. – № 3. – P. 22–37.
6. Zagrebelsna N. Public humanitarian organizations in Ukraine during World War I : Author. Thesis ... cand. hist. sciences: 07.00.01 / N. Zagrebelsna. – Kyiv, 2004. – 20 p.
7. Brief review of Russian Zemskiy Union in the West front during 1915 – 1917. – М., 1918. – 228 p.
8. Hiking shops // Proceedings of Russian Zemskiy Union committee in the North Front. – 1916. – № 1. – P. 11.
9. About the hiking shops in the North Front of Russian Zemskiy Union // Proceedings of the North Front of Russian Zemskiy Union committee. – 1917. – № 5. – P. 4–5.
10. Russian Zemskiy Union. Committee South-West front. Soldiers shops managing. Meeting with instructors and staff (1916). Proceedings of meeting with instructors and staff and managing with soldiers shops (28–31 October 1916). – Kyiv, 1917. – 132 p.
11. Russian Zemskiy Union. Committee of the North-West front. Committee of Russian Zemskiy Union activities in the North front. Vol. 2 : by one third 1916. January-April. – Pskov, 1916. – 55 p.
12. Russian Zemskiy Union. The chief committee. Establishments of Russian Zemskiy Union. October 1916. – М., 1917. – 66 p.

Kovalska H. B. PhD student of Department of World History, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

e-mail: alyakova9@gmail.com

CREATION AND OPERATION OF SOLDIERS SHOPS (GROCERY) OF RUSSIAN ZEMSKYI UNION IN 1915–1917

Abstract. Introduction. *After the retreat of Warsaw in 1915, the Russian army was at first against the food in very poor conditions. Transportation has not yet been established, but rail traffic could not handle the transportation of essential food. Meanwhile, soldiers needed so necessary and usual things such as: shag, matches, cigarettes, stationery and so on. Besides, they needed varied food: sausage, white bread, canned food.*

Not getting these products and industrial goods either from quartermaster nor of its regimental stores, the soldiers were forced to buy them from private individuals, thereby increasing prices, already high in the area of the front. Given these requirements, Russian organization of the humanities in Russian zemskyi Union (RZU) found to organize the soldiers shops at the front.

The purpose of the article is to analyze the formation and activity of soldiers shops of Russian Zemsky Union and clarify their role at the front.

Results. In early November 1915, the Committee of the Western Front invited 4 senior instructors from Moscow Union of Consumer Societies in order to organize shops. For three days, a plan and an estimate of Mercenary-minded organization was formed up.

November 9, 1915 the Executive Committee conditionally approved estimates of soldiers shops, which was calculated at 60 facilities in the amount of 840,170 rubles. In January 1916, the Committee asked Chief Committee of RZU to purchase goods for soldiers shops of about 1 million rubles. Since then mercenary-minded department started its activity.

In organizational sense shops can be divided into stationary, located in a particular place and moving, that is cart with goods moving under certain route from the base – mercenary-minded barns – to the consumer.

By the end of January 1916 in the Western Front there were 18 shops, in the South-West – 1, in the North – 16, but in the Caucasus – none. And in July 1916 the Northern Front had 55 shops, in the South-West there were 23, in the Caucasus – 3.

Mercenary-minded dependence of the market supply to predetermined to the soldiers shops the necessary goods, price runup on them, forcing management to begin making its own essential goods, bread, bagels, crackers, cigarettes and envelopes.

In the spring of 1917, in connection with the fall of the existing shops and the opening of new military stores in order to save resources and money, mercenary-minded department began liquidation of the Zemskyi Union shops and gradually moved to the supply of military stores from warehouses.

Conclusions. So the soldiers shops of Russian Zemskyi Union were direct agencies that provide soldiers with various products and manufactured goods. Their range was diverse: food and toiletries for soldier's life. The presence of soldiers shops at the front significantly reduced rates for products of private traders. Struggling with the high cost of basic necessities, Mercenary-minded organization helped not only soldiers, but also the local population. Due to speculation in the market of Mercenary-minded organization were made a number of businesses. Unfortunately, the adverse conditions of the commodity market: no free procurement and delivery of flour, tobacco and other goods for their production have been forced the organization to begin the liquidation of soldiers shops.

Key words: Russian Zemskyi Union, soldiers shops, military assistance, the Western Front, the Northern front.

Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016

УДК 94 (438) «1918 / 1921»

Владислав Федорович Боєчко

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: osbb53@ukr.net

БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА СХІДНІ КОРДОНИ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЛИСТОПАД 1918 – БЕРЕЗЕНЬ 1921 рр.)

У статті на підставі аналізу здобутків історіографії та джерельної бази досліджено особливості боротьби за збереження незалежності Польської республіки у 1918–1921 рр. Вивчено погляди Р. Дмовського та Ю. Пілсудського щодо задоволення територіальних вимог на східних територіях. Окреслено еволюцію політики провідних європейських держав щодо територіального розмежування: від підтримки польських претензій до поступового стримування польських територіальних апетитів. З'ясовано, що послідовно польські територіальні інтереси захищала Франція.